

Izvorni znanstveni rad
UDK 167.7:301
Prilježeno u srpnju 1981.

K TEORIJI I METODOLOGIJI AKCIJSKOG ISTRAŽIVANJA¹

Adam Franko

Inštitut za sociologiju, Ljubljana

S A Ž E T A K

U raspravi autor razmatra odnose između (akcijskog) istraživača i »objekata« (istraživači, odnosno potencijalni »laički« suradnici projekta). Utvrđeno je da se bez dijaloškog i kooperativnog odnošenja akcijski projekt lako može pretvoriti u »akcionizam« ili »empirizam«. Preduvjet za realiziranje povoljnog odnosa je prethodno terensko istraživanje i uključivanje svih »laičkih« participanata u akcijsku (ili projektnu) istraživačku grupu, odnosno odbor. Akcijski istraživač morao bi proći put od opažanja (prikupljanja podataka) i participacije do intervencije, odnosno implementacije akcijskih intencija (induciranih promjena) u institucionalnu strukturu.

Aporije akcijskog istraživanja: akcionizam i empirizam (teoreticizam)

Forsiranje zahtjeva za sakupljanje što više podataka vrlo je lako odraz negativnog i anksioznog stajališta istraživača u, za njega, možda neljubaznoj i rezistentnoj okolini. To se desilo u primjeru »terapijske kolonije na Rakitni«² što je bila posljedica želja pojedinih istraživača, da prikupe što više »hard data« da bi udovoljili znanstvenoj zajednici koja još nije priznavala akcijsko istraživanje kao znanstvenu metodu. Tako se počinju gomilati hrpe podataka, a kada treba razmišljati o akciji ili njezinim posljedicama (ako je bila izvedena), ne ostaje vremena za analizu i interpretaciju najrelevantnijih podataka.

Dileme empiricizma i akcionizma su povezane s centralnim polazištima akcijskog istraživanja: prvo, da se radi o intervenciji odnosno iniciranju socijalne promjene, drugo, da se radi o generiranju teorije. Djelatna su, pre-

1) Odlomak iz doktorske disertacije — Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Zagreb, 1981.

2) O ovom prvom akcijskom istraživačkom projektu kod nas postoji opširna publikacija, odnosno zbornik (Kos, Stritih, Adam, Podmenik i dr. 1977). Iz izvještaja različitih autora (ne samo istraživača, nego i odgajatelja i djece) može se razabrati činjenica da je forstranje različitih testova i standardiziranih tehnika naišlo na otpor djece. S druge strane, (po mom mišljenju) vrlo dobru i sociološki relevantnu analizu napravila su dva odgajatelja — onda još studenta (Baskar/Fišer, 1977).

ma tome dva interesa, a o onom koji bude prevladao ovisi tok projekta. Isto tako, moguća je paralelna pojava akcionizma i empiricizma. S jedne strane to znači izlaz u pragmatičnu i naučno nereflektiranu akciju, a s druge u beskonačnu refleksiju podataka i informacija i njihovu teoretsku elaboraciju, koja služi »otuđenom« samopotvrđivanju istraživača.

Freire (1974) je postavio tezu da je ljudsko ponašanje sinteza akcije i refleksije (etnometodologija ovdje govori o čovjeku kao »praktičnom metodologu«). Međutim, time prva i druga komponenta mogu biti »alijenirane« (prva u smislu heteronomne, odnosno, neautonomne motivacije, druga u smislu »svakodnevne svijesti« koja utvrđuje status quo). Spomenuta teza je to više relevantna ako pretpostavimo da je i nauka uvrštena u taj kontekst, odnosno da je sinteza obiju komponenata (de Vries, 1980; Tandon, 1980.). Ne treba čuditi što klasični sociolozi nisu sposobni za drugo negoli autoritarnu intervenciju odnosno akciju (u smislu inženjeringa) što je uzrokovano rigoroznom metodološkom procedurom (Argyris, 1972). Rješenje, kojeg je predložio Moser time što je postavio zahtjev za uspostavljanjem instance »diskursa«, drugi autori proširuju u zahtjev za participativnom akcijom (Tandon, 1980) i participativnom istraživanju (de Vries, 1980; Jackson/Conchelos/Vigoda, 1980; Vio Grossi, 1980; Kassam, 1980). Akcionizam proistječe iz dvaju različitih uvjerenja, mada oba vode u slijepu ulicu. Kod prvog istraživači pretpostavljaju da oni sami najbolje poznaju rješenje odnosno terapiju za probleme ljudi i u tom smislu iniciraju već spomenutu intervenciju. U vezi s drugim uvjerenjem, radi se o hipostaziranju da jedino ljudi, laici, subjekti istraživanja posjeduju odgovarajuće znanje o vlastitoj situaciji, ukoliko, da ono treba pristjecati iz njihove percepcije realnosti i njihovih prijedloga. U prvom primjeru zanemarene su percepcije i konstrukcije realiteta subjekta odnosno suučesnika istraživanja/akcije, pa je zbog toga pristup voluntaristički i vodi u akcionizam u smislu odsutnosti refleksije suučesnika istraživanja/akcije. Dvojnjak akcionizma u ovom slučaju je empirizam u smislu nago milavanja podataka i »rada teorije« pod svaku cijenu.

Isto tako, u drugom primjeru se na koncu rada vidi da se radi o voluntarističnom akcionizmu — neuvažavanju objektivnih i subjektivnih parametara, koji su izvan domene percepcija i interpretacija subjekata (učesnika projekta) što mora, prije ili kasnije, dovesti do situacije divljeg akcionizma ili do autoritarnog uplitanja istraživača. U drugom primjeru se čini kao da se baš radi o autonomnoj participativnoj akciji, mada to nije tako (Vio Grossi 1980). Akcent je na interakciji između istraživača i istraživanih. Ono što »određuje« naučnika je to da posjeduje kvantum općih i specifičnih teoretskih i metodoloških saznanja; »praktičari« pak raspolažu poznavanjem konkretnih situacijskih parametara i barem djelomično percipiraju uzroke problematičnosti ili neizdržljivosti situacije u kojoj se nalaze. Ukoliko istraživač želi izbjeći samo ekspertnu (inženjersku) ulogu, kada je ovisan o informaciji vodeće ekipe ili o drugim vanjskim informacijama, i kada zainteresirani subjekti u grupi, organizaciji ili lokalnoj zajednici žele izvesti efektivnu akciju koja bi rezultirala željenim (mada još nejasnim) promjenama, moraju jednakopravno participirati, prvi u akcijama drugih, drugi u istraživanju prvih. Na ovaj način je izložen proces međusobnog učenja i kooperacije (Whyte, 1979). Jasno je da u tom slučaju raspodjela rada ostaje, da naučnici

ostanu naučnici, a laici i dalje laici. Novum je u tome da naučnici polako odbace lažnu (doduše u društvenoj raspodjeli rada utvrđenu) aureolu više vrijednosti, premoći i nepogrešivosti, a laici postanu više informirani, sistematičniji i s većim stupnjem samorefleksije te racionalnih odluka.

To znači da ne aludiram na harmonične odnose između istraživača i istraživanih. Barem na početku su ti odnosi disharmonični i konfliktni³. Međutim, kako ostvariti atmosferu povjerenja, koju zastupaju svi teoretičari i praktičari akcijskog istraživanja? U svakom slučaju, izlaganjem svojih (tj. istraživačkih akcijskih) ciljeva i metoda, s javnom eksplikacijom vlastitih stajališta i otvorenosti informacija. Ovdje se, međutim, javlja pitanje »na čijoj smo strani?«, a odgovor na njega može jedino biti posljedica kritičnog (u smislu Karlssona) »neutralnog« istraživanja i izlaganja institucionalne analize, da bi saznali (in)kongruentnost između intencija i percepcija »naručioca« i stvarnih potreba te interesa članova institucija.

Problem se može organizacijski riješiti formiranjem šire istraživačke grupe ili odbora⁴, koji neposredno prati tok akcije i participira u svim fazama projekta i koji može isto osigurati stabilizaciju promjena po odlasku istraživača. Problem prvog reda je uspostavljanje **podržavajuće okoline**, tj. okoline koja bi se »ponašala« prema promjenama tako da bi ih primala kao legalne ili ih barem ne bi pokušavala destruirati. Mnoge promjene i transformacije postignute u akcijskom istraživanju bile su blokirane i izmanipulirane ubrzo nakon što su istraživači napustili tereñ. O nekim uspješnim (pa i neuspješnim) pokusima stvaranja podržavajuće okoline piše i Whyte (1979), koji je u sklopu djelovanja u »Federation for Economic Democracy« u SAD pomogao kod rješavanja organizacijskih i drugih pitanja u tako zvanim radnim kooperativama (poduzećima koja su otišla pod stečaj, koja su otkupili i preuzeli na upravljanje radnici sami). Radnici su se povezali s odgovarajućim institucijama u regiji koja su i financijski pomogla otkup. Sličnu je legalizaciju otvaranja i rekonstrukcije psihijatrijskih ustanova u Italiji postigao i Basaglia, tako da je putem političke akcije postigao da su promjene i inovacije institucionalizirane i zakonski sankcionirane.

Umjesto zaključka: od promatranja do intervencije (akcije) i socijalne promjene

Mada je Haag (1972) formulirao zahtjev da istraživač mora biti duže vremensko razdoblje prisutan u socijalnoj okolini (odnosno procesu) koja je

3) Ovo se posebno odnosi na krizne eksperimente ili intervjuje koji otkrivaju protivrječnosti, odnosno suprotnosti između intervjuiranih (difference reveal interview). Isto tako istomišljenici više akcijskog revolucionarnog (političkog) pristupa ostaju kod zahtjeva za distancom istraživača od grupe kao i principa »permanentne tenzije« (publikacija grupe IDAC, 1977).

4) Bogat materijal u kojem su opisani ovakvi akcijski primjeri uvođenja autonomnih grupa pruža zbornik (Rus/Kamušić, 1978). Vidi isto poglavlje gdje je riječ o Freirovoj metodologiji. Kao što je vidljivo iz izvještaja o eksperimentu u odgojnom domu u Logacu (Vidopivec/Bergant/Kobel/Mlinarič/Skaberne/Skalar, 1974), po odlasku mentorskog tima nastala je opasnost, da osoblje zavoda napusti uvođenje željenih promjena. Kada je jedan član mentorskog tima počeo raditi s osobljem u drugim zavodima koji su isto tako prihvatili način rada koji se tokom eksperimenta potvrđivao u Logacu, našao se »u centru pažnje«, doživio je priznanje i osoblje je bilo više motivirano da izvodi program koji se iskristalizirao u suradivanju s mentorskim timom.

poprište akcijskog istraživačkog projekta, Moser je (1977, 78—79), polemizirajući sa Schweitzerom, opovrgao koncept »razvojnog terenskog rada«, koji je tobože nerealističan i koji tvrdi da istraživač kao član naučne institucije ne može dozvoliti da duže vrijeme djeluje u nekoj drugoj instituciji koja je poprište akcijskog istraživanja. Ovdje se razilazim sa Moserom. Spomenutom autoru možemo prigovoriti da sebi ne postavlja pitanja o mogućoj vezi između odbijanja terenskog pristupa i relativno male društvene i naučne relevantnosti projekata u kojima je kao istraživač bio prisutan⁵. Sam priznaje (Moser, 1976), da su svi projekti bili ograničeni na mali broj suradnika, što znači da su ostali u okviru malih grupa i sa malom institucionalnom rezonancom.

S mojim pristupom više se slaže strategija koju je predložio Bodemann (1978), a sastoji se iz slijedećih faza:

1. terenski istraživač »sasvim slobodno i samokritično« participira u određenoj okolini, odnosno instituciji;
2. promatra događaje i činjenice i neposredno ih reflektira, ali u kontekstu svoje biografske pozicije;
3. na osnovi činjenica koje prikupi i teoretski fundira, može aktivnost usmjeravati na dva načina:
  - a) pruža, odnosno prezetira opcije (alternative) zajednici koja nije u stanju da ih vidi (zbog unutarnjih napetosti, krive svijesti ili apatije)
  - b) rezultate istraživanja daje na uvid grupi da bi na ovaj način uspostavio suradnju s onima koji su spremni na iniciranje promjena (koji se jasno identificiraju sa istraživačevim izvještajem).

Ovaj model autor zove intervencijski (odnosno utjecajni) terenski rad. S obzirom na to da je spomenuti autor svojim konkretnim zahvatom u Telemuli (seoska zajednica u Sardiniji) doživio neuspjeh (sam kaže da je kao autsajder pokušao samovoljno djelovati na politički razvoj), možemo zaključiti da njegova »intervencija« nije bila rezultat prethodnog intenzivnog rada, kao što je to formulirano u njegovom radu, da bi mogao izbjeći intervenciju u prazno. Nije, naime, postojala potreba za endogenim promjenama, a autoru nije uspjelo ni da pronade »naručioca« u Gillijevom smislu — radikalni lijevi pokret je onda već bio u fazi raspada (u korektnom prethodnom promatranju uz sudjelovanje sve to se moralo utvrditi). U ovom slučaju zato ne možemo govoriti o »pravom« akcijskom istraživanju, jer nedostaje jedan član — implementacija akcijskih intencija u mikro — ili makro — institucionirani okvir.

Čini se da je Whyte (1979) sasvim logično prešao put od promatranja sa učestvovanjem do akcijskog istraživanja. U vezi sa studijom, odnosno istraživanjem »Street Corner Society«, postavilo mu se pitanje nije li njegov »informer« (vođa klape, odnosno »ganga« kojeg je proučavao), Pecci (Doc) zapravo koautor knjige, jer mu nije davao samo pasivne informacije, nego je aktivno surađivao u istraživanju i davao primjedbe, kao i pročitao od

5) Uglavnom se radilo o projektima koji su realizirani na području pedagoških institucija (škola), kao što su na primjer uvođenje novih metoda učenja, uvođenje novih predmeta (npr. seksualni odgoj) i, u vezi s tim rad u grupi učitelja koji bi rezultirao promjenom njihovih pristupa u pedagoškoj praksi i promjeni obrasca ponašanja.

»prvog do zadnjeg slova« prvu verziju spomenute studije. U drugim terenskim istraživanjima, koje je vodio Whyte spominje se **dijaloški** moment odnosa između istraživača i istraživanih. U prvoj varijanti akcijskog istraživanja (kako ga je koncipirao Whyte) taj je dijaloški moment ekstrapoliran na klijentov sistem, premda jedino u smislu konzultantske, ekspertne funkcije — intervencija je bila uspješna to više što su više ključni akteri upotrebljavali i savjete istraživača (Whyte, 1979). Ali se ubrzo pokazalo da takva strategija nije primjerena i da je potrebno sam izbor opcija za akciju dati na diskusiju i ocjenu svim zainteresiranima. Time postizemo dva cilja: prvo, privlačimo zainteresirane k interpretaciji rezultata istraživanja, povećavamo validnost analize, i drugo, spriječavamo situaciju u kojoj bi grupa ili organizacija bila prepuštena i ovisna o evoluciji i prijedlozima istraživača — autsajdera. U tom smislu Whyte naglašava potrebu za uspostavljenjem međusobnog povjerenja i podržavajućeg odnosa između istraživača i istraživanih. To pak zahtijeva intenzivan terenski rad, odnosno promatranje sa sudjelovanjem koje se postepeno transformira u intervenciju.

Čini se kao da se u opisanom modelu još uvijek krećemo unutar horizonta kojeg je zacrtao Bodemann. Treba ipak uzeti u obzir određene razlike koje se iskazuju u tome da je Whyte imao naručioca u instituciji radničke kooperative te je imao priliku povezivati akcijsko istraživanje na makro-nivou s istraživanjem i interveniranjem na makro-nivou socioekonomske i političke strukture u regiji (u smislu stvaranja podražavajuće okoline, odnosno u smislu legalizacije socijalnih promjena).

U našem dosadašnjem izlaganju isticali smo četiri strateške komponente na koje treba kod koncipiranja i organiziranja istraživačkih projekata posebno obratiti pažnju. To su:

1. Prethodno **terensko istraživanje**, koje se mora postepeno transformirati u intervenciju (primjeri Whyte 1979, Holmberg);
2. Formiranje **istraživačke grupe** odnosno uključivanje određenog broja članova (istraživane) grupe, lokalne zajednice ili organizacije u **akcijski odbor** (primjeri Freire, 1974 i akcijski odbori u vezi s uvođenjem autonomnih grupa u industriji, Rus/Kamušič, 1978).
3. Stvaranje **podržavajuće okoline** odnosno legalizacije postignutih promjena (primjer Basaglia, Whyte 1979).
4. Institucionalna analiza, tj. permanentna analiza institucionalnih parametara kao što su snaga, sukob, međuljudski odnosi u vezi s naručiocem.

Terensko istraživanje odnosno promatranje sa sudjelovanjem osigurava fond podataka i informacija koji su nam potrebni za akciju. U toj fazi uspostavljamo i kontakte s potencijalnim suradnicima. Naročito treba paziti na konstelaciju nosilaca moći⁶. Ukoliko se ova faza preokrene u intervenciju, neizbježno se susrećemo s konfliktnom situacijom, a kako ćemo je prevlada-

6) Kod ovoga su karakteristična iskušenja dvaju antropologa. Holmberg se u poznatom Vicos-projektu lagano oslonio na finansijsku i institucionalnu pomoć peruanskog vladinog instituta za Indijance, kada je seosku zajednicu Indijanaca pomogao transformirati iz napola feudalnog režima u otvorenu samoupravnu zajednicu. Sličan projekt je kasnije izveo O. N. del Prado koji se morao kao pravi Whyte (1979), suočiti i sudariti s mješancima koji su imali vlast nad Indijancima — ako je želio realizirati projekt razvojnje zajednice uz participaciju Indijanaca (Community Development Project).

ti ovisi o više faktora, naročito o formiranju istraživačke, odnosno akcijske grupe, kao i o njenoj snazi. Na ovaj način projekt dobiva naručioca i privremeno se legalizira. Namjera u 3. točki spomenutog oblikovanja podržavajuće okoline je u stabilizaciji promjena u grupnoj ili institucionalnoj strukturi po odlasku istraživača s poprišta projekta.

Institucionalna analiza mora dati uvid u mehanizme koji omogućuju funkcioniranje institucije;⁷ u **latentne** strukture moći. Subjektima projekta mora biti jasno koje su to okolnosti institucionalnog reda koje represivno djeluju na njih.

Smatramo da nije moguće izraditi univerzalne i sigurne recepte i modele akcijskog istraživanja. Postoje vrlo jednostavni razlozi: istraživači izlaze na »teren« u različitim fazama, izlaze na vrlo različite »terene«; jedamput su odmah suočeni sa spremnošću grupe ili organizacije za intervenciju, odnosno promjene, drugi put nalete na ogorčene otpore i obrambene mehanizme koje razvijaju nosioci moći, ili se pak sudare s rigidnom zavisti onih koji bi promjene najviše trebali itd. Bez obzira na to vrijedi upozorenje koje bismo mogli formulirati u terminima metodološko-epistemološke i teoretske prakse: u intervenciju ili akciju možemo ići jedino s dovoljnim fondom znanja i informacija, dio kojih moramo prikupiti u neposrednom kontaktu s grupom, organizacijom ili zajednicom koja je predmet socijalnih promjena. U tom kontekstu bio bi najbolji put od **promatranja preko participacije do intervencije i implementacije akcijskih intencija u institucionalnu strukturu.**

Analizu kvalitativne metodologije na taj način treba inkorporirati u koncept akcijskog istraživanja.

Sa slovenskog preveo: Milan Zupan

Adam Franko

Towards the Theory and Methodology of Action-Oriented Research

S U M M A R Y

In this article the author discusses the relationships between the action-oriented researcher and »objects« of the investigations (the investigated and potential »layman« coordinator of the investigation). The author stresses that the action-oriented project can easily develop into »actionism« or »empirism« if there is no established dialogue and cooperation. The main prerequisite for the effective investigation is the pilot survey on the terrain and the inclusion of all the »laymen« into the action-oriented group. The true action-oriented researcher should start with the observation (collecting the data) and participation and should finish with the intervention, i. e. implementation of the actions intentions (induced changes) into the institutional structure.

Translated by Ognjen Čaldarović

7) Akcijski istraživač bi morao dobro poznavati sociološku teoriju organizacije, odnosno institucije.

LITERATURA

Argyris Chris (1972): *The Applicability of Organizational Sociology*, Cambridge University Press.

Baskar Bojan/Fišar Srečko (1976): *Okolje: Proti okolje (područje Medveda)*, Problemi, št. 157—159.

Bodemann Michael Y. (1976): *Überlegungen zu praxisbezogenen Soziologie am Beispiel der teilnehmenden Beobachtung*, u Badura, izd: seminar: *Angewandte Sozialforschung*, Suhrkamp.

Isti autor: (1978): *Problem of Sociological Praxis, the Case for Interventive Observation in Fieldwork*, *Theory and Society*, vol. 5, No. 3.

Conchelos G./Jackson T./Vigoda A. (1980): *The Dynamics of Participation in Participatory Research*, Prepared for the International Forum on Participatory Research, Ljubljana.

Freire Paolo (1974): *Pädagogik der Unterdrückten*, Rowohlt.

Haag/Kruger/Schwärzel/Wildt, (1972), izd: *Aktionsforschung*, Juventa Verlag

IDAC Documenti (1977): *L'indagine militante, Una alternativa sociologica*, Centro di documentazione Pistoia.

Kamušić Mitja/Rus Veljko (1978), izd.: *Eksperimenti u demokratizaciji radnih odnosa*, Filozofski fakultet, Zagreb.

Karlsson L. E. (1978): *Neki aspekti socialnog konflikta koji se javljaju u toku demokratizacije organizacije na nivou pogona*, u Kamušić/Rus, izd.: *Eksperimenti u demokratizaciji radnih odnosa*, Filozofski fakultet, Zagreb.

Kassam Yusuf (1980): *The Issue of Methodology in Participatory Research*, International Forum on Participatory Research, Ljubljana. *

Koš Anica/Stritih Bernard/Adam Franko/Podmenik Darka (1977): *Prostovoljno, preventivno in socialno terapevtsko delo z otroci*, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana.

Moser Heinz (1975): *Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften*, Kosel Verlag.

Isti autor: (1977): *Methoden der Aktionsforschung*, Kosel Verlag.

Isti autor: (1977): *Methoden der Aktionsforschung*, Kosel Verlag.

Tandon Rajesh (1980): *Participatory Research and Participatory Social Action*, Paper presented at International Forum of Participatory Research, Ljubljana.

Vio Grossi Francisco (1980): *The Sociopolitical Implications of Participatory Research*, Paper to the International. Investigative Forum on Participative Research, Ljubljana.

Vodopivec/Bergant/Kobol/Mlinarič/Skaberne/Skalar (1974): *Eksperiment u Logatcu*, Savez društava defektologa Jugoslavije.

Vries de Jan (1980): *Science as Human Behaviour: On the Epistemology of the Participatory Research Approach*, a Contribution to the Investigative Forum on Participative Research, Ljubljana.

Whyte William F. (1979): *Making the Most of Participant Observation*, *The American Sociologist*, Vol. 14, no. 1.